Acc. No. 3278

ఆంధ్ర సంస్థానములు : సాహిత్యపోషణము

(సాహిత్య అకాడమీ బహుమతినందిన రచనము)

డా. తూమాటి దోణప్ప, ఎం. ఏ., పిఎచ్. డి.

దోమకొండ

ప్రవేశిక

నిజాము రాష్ట్రములోని పురాతనసంస్థానములలో పేరుపెంపులు కలది దోమకొండ సంస్థానము. దీనికి బిక్కనవోలనియు నామాంతరముగలదు. ఈ బిక్కనవోలు తూర్పు గోదావరిజిల్లాలోని బిక్కవోలుకంటె భిన్నమైనది. ఇది మెదకు మండలములోనిది. దీని కించుమించు నాలుగయిదువందలేండ్ల ప్రాచీన చరిత్రమున్నది. ఈ సంస్థానమునకు సంబంధించిన ఉమాపత్యభ్యుదయము, పద్మపురాణము, భద్రాయురభ్యుదయము, శివధర్మోత్తరము, షట్చక్రవర్తిచరిత్ర, సూతసంహిత మొదలగు కావ్యములవలన దోమకొండ పరిపాలకుల చరిత్రమును పునర్నిర్మింప వీలగుచున్నది. ఈ సంస్థానాధిపతులు తొలుత గోలకొండ సులతానులకును, ఆపిమ్మట నిజామునకును సామంతులుగా పాలించిరి. ఈ వంశమునకుఁజెందిన రాజన్నచౌదరి (క్రీ. శ. 1760) కాలములో రాజధాని బిక్కనవోలునుండి కామారెడ్డిపేటకు, ఇతనికుమారులు రాజేశ్వరరావు కాలమున కామారెడ్డిపేటనుండి బిక్కనవోలికి మూఁడుకోసులదూరమునఁగలదోమకొండకు మాఱినది. నాఁటినుండి దీనికి దోమకొండసంస్థానమని పేరు వచ్చినది.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థానాధిపతులు పాకనాటి రెడ్లు. గద్వాల, ఆత్మకూరు పాలకులకు సమీపబంధువులు. 'కామినేఁడు' అను ప్రసిద్ధపురుషుఁడు కూటస్థుఁడగుటచే వీరి యింటిపేరు కామినేనివారు. వీరిది రాచుళ్ళగోత్రము. బిక్కనవోలులో వెలసిన సిద్ధరామేశ్వరుఁడు వీరి కులదైవము. సూతసంహితలో వీరు సూర్యవంశ క్షత్రియులనియు, బ్రహ్మోత్తరఖండ శివధర్మోత్తర భద్రాయురభ్యుదయాదులలో సచ్ఛూద్రులనియు పేర్కొనఁబడుట విచారణీయము.

'పరమపావనమైన తద్బాహుజన్మ
జాతి శాఖోపశాఖల జగతినిండె
నందు శ్రీపాకనాటి రెడ్డ్యన్వయంబు
చాలఁ జెలువొందు విరులలో జాజిభంగి'
'ఆ పాకనాటి కులమున రూపింపఁగ మేలుబంతి రూఢిన్ ధర్మ
వ్యాపార నిర్మలంబై యేపున రాచుళ్ళ గోత్రమెన్నికఁ గాంచెన్'

—సూతసంహిత, అవతారిక.

'........లక్ష్మీశ పదకమలద్వంద్వమునఁ గీర్తి
సహిత శూద్రకులంబు సంభవించె
నందు సచ్ఛూద్రనికర మింపొందుచుండ
నాఁడు నాఁటికి శ్రీ పాకనాటి జనన
మస్మదైశ్వర్యధుర్యమై యవనిఁ బరఁగె
రాజరాజేశ్వర కృపాభి రామమగుచు' —భద్రాయు. 1–93.

'ఆ పాకనాటి వంశో
ద్దీపకుఁడై కామనేఁడు దృఢతరబల సం
తాపితపరభూపాలకుఁ
డై పాలిచె సమస్తలోకమభినుతిసేయన్' —పైది. 1–94.

'అతఁడు తద్బిక్కనవోలుపురాధిరాజ
రాజ్యసామ్రాజ్యలక్ష్మిచేఁ బొలిచియుండెఁ
గుతుబశాహాది యవనరాట్కౌతుక దత్త
ఘనతరాందోళికాది విఖ్యాతిఁగాంచి' —పైది. 1–95.

దీనినిబట్టి పాకనాటిరెడ్డిశాఖలో కామనేనిచౌదరి మూలపురుషుఁడనియు, అతడు గోల్కొండ కుతుబుషాహీల మన్ననలనుగాంచి మెదకుసీమలోని బిక్కనవోలు రాజధానిగా రాజ్యమును పాలించుచు విఖ్యాతిఁగాంచి యుండెననియు తెలియుచున్నది. ఇతనికే కామిరెడ్డియనియు నామాంతరముగలదు.

'ఘనుఁడు కర్ణాటరాజ్యప్రశస్తుఁడగుచు
భాగ్యనగరాధిరాజ్య సంభావ్యలక్ష్మి
నెంతఁ దలపోసి శ్రీబిక్కనవోలు పురవ
రమున వసియించె శ్రీ కామిరడ్డినృపతి' —భద్రాయు. 1–96.

ఈ కామనేనిచౌదరి కుమారుఁడు మొదటి కాచారెడ్డి లేక కాచిరెడ్డి. ఈ కాచిరెడ్డి తొలుత కర్ణాటకసీమలోని రాయదుర్గమును పాలించినవాఁడఁట; పిమ్మట సులతానుల ఆహ్వానము మేరకు కృష్ణనుదాఁటి మెదకు దుర్గమునకు వచ్చెనని వంశవృత్తాంత కథనము. కాచారెడ్డి కుమారుఁడు రెడ్డిభూపతి. కొందఱితనినే భోగిరెడ్డియనిరి. ఇతనిని రెడ్డినృపశేఖరుఁడని, రెడ్డినరపాలుఁడని [illegible]మును, రెడ్డిభూపతియని భద్రాయురభ్యుదయమును పేర్కొనినవి. రెడ్డిభూపతికి వేదాంబికయను భార్యవలన ఇమ్మడికాచారెడ్డి, మల్లారెడ్డి, బొమ్మారెడ్డి అను ముగ్గురుపుత్రులు. జ్యేష్ఠుఁడగు ఇమ్మడికాచారెడ్డి మాచమాంబల పుత్రుఁడు మొదటి ఎల్లారెడ్డి. ఈ ఎల్లారెడ్డికి మల్లమాంబవలనకలిగిన రెండవ పుత్రుఁడు ముమ్మడికాచారెడ్డి. ఈ కాచారెడ్డికి తిప్పమాంబవలన జంగమరెడ్డి, కామిరెడ్డి, ఇమ్మడి ఎల్లారెడ్డి, మల్లారెడ్డి అని నలుగురు పుత్రులు. కామారెడ్డిపేట, ఎల్లారెడ్డిపేట, మల్లారెడ్డిపేటయను తటాక గ్రామములు వీరిపేర వెలసినవే.

హిజరీ 1055 (క్రీ. శ. 1636) లో అబ్దుల్లాహుసేన్ కుతుబ్‌షాహిచే కామారెడ్డి గారికి సంస్థానము సన్నదీఁబడియుండినది.

'భవ్య సులతాన్ మహమ్మదు పాదుషాహ
లబ్ధ భూషణలలితపల్యంకికాంక
పత్రచామరసామ్రాజ్యభరితవిభవ
రమ్యగుణశాలి శ్రీ కామరడ్డిమౌళి'

—శివధర్మోత్తర కృత్యవతరణిక.

మల్లారెడ్డి దేవబ్రాహ్మణ భక్తితత్పరుఁడు. దేవగిరికొండకుఁది శ్రీరామ శ్రీ రాజరాజేశ్వరుల దేవాలయములు ఈయన నిర్మించినవే. తదుభయదేవాంకితములుగా శివధర్మోత్తరీయ బ్రహ్మోత్తరఖండ సూతసంహితా పద్మపురాణ వాసిష్ఠలైంగ బాలభారత కిరాతార్జునీయ షట్చక్రవర్తిచరిత్రాద్యనేకాంధ్ర ప్రబంధంబు లంకితములుగా నిర్మింపఁబడినవి. నాఁటి గోలకొండ నేలుచున్న కుతుబ్‌షాహి పాదుషావలన పలుబిరుదములను మల్లారెడ్డి సంపాదించెను. మల్లారెడ్డి కుమారుఁడు చినకామిరెడ్డి దేశముఖు. ఈయన కుమారుడు పోతారెడ్డి 'శ్రీ భాగనగర రాజ్యాధితస్థిరతర ప్రభుపర్యవర్ణిత ప్రాభవుండు' (భద్రా. 1–127). ఈయనకు పోతారెడ్డి దేశాయి యను వ్యవహారనామముగలదు. పోతారెడ్డి దేశాయి మనుమఁడు పోతారెడ్డి (వైది. 1–151). ఈ పోతారెడ్డికుమారుఁడే ప్రసిద్ధుఁడైన రాజన్నచౌదరి (క్రీ. శ. 1748–1757). ఈయన ఒక రాజర్షివలె సంస్థానమును పాలించెనఁట: కామారెడ్డి రయిదపుతరమువాఁడీరాజన్నచౌదరి. ఇతని హయామునందే రాజధాని బిక్కనవోలినుండి కామారెడ్డిపేటకు మారినది. కిట్టనివారెవరో నవాబుతో చాడీలు చెప్పఁగా రాజన్నపై నవాబున కీర్ష్య యుదయించి ఆతనిని పట్టితెండని సేనను పంపెనఁట; రాజన్న భక్తిప్రభావమువలన సేనలు ఓడి వెనుదిరిగిపోఁగా నవాబు మరల నాతనితో సఖ్యముగావించికొనెనఁట. రాజన్నకు చిరకాలము పుత్రులులేనందువలన వేములవాడ రాజేశ్వరుని సేవించి తత్ప్రసాదమున నొకకుమారుని బడసెను. ఈతఁడే మొదటి రాజేశ్వరరావు అనుపేర దోమకొండ సంస్థానమును పాలించినవాఁడు. ఈ రాజేశ్వరరావు నవాబునకు మిగుల హితుఁడు. వెన్నూరుపాలకుఁడు నవాబునకు సరిగా పన్నులు కట్టనందున హిజరీ 1202 (క్రీ.శ. 1786) లో నవాబుతరఫున యుద్ధమొనర్చి రాజేశ్వరుఁడు వెన్నూరుపాలకు నోడించి నవాబునకు విజయము చేకూర్చెను. దీనికి నవాబు సంతోషించి వెన్నూరు మొదలైన సీమలను రాజేశ్వరునకు ఉంబళిగా ప్రసాదించెను. ఇతనితరువాత ఇతనికుమారుఁడు పెద రాజేశ్వరుఁడు పట్టమునకు వచ్చెను. ఈయన చందూలాల్ మిత్రుఁడు. సంతతి లేనందున తన చిన్నతమ్ముఁడగు అన్నారెడ్డిని పాలకునిగాఁజేసెను. అన్నారెడ్డి కుమారుఁడు ఉమాపతి. ఈ ఉమాపతిమనుమఁడు ఉమాపత్యభ్యుదయకావ్యభర్త

రాజా వెంకట ఉమాపతి. ఇతఁడు సోమేశ్వరుని పుత్రుఁడు. ఉమాపతితమ్ముఁడగు రాజారామేశ్వరునిమనుమఁడు రాజాసోమేశ్వరరావు. నిజాం నవాబుగు మహారాజాధిరాజునుండి 'బలవంత' అను బిరుదమును సంపాదించిన మేటి. ఉమాపతిమనుమఁడు రాజా రామచంద్రరావుబహద్దరుగారు. 1927 లో శ్రీ రాజా రామేశ్వరరావుబహద్దరుగారు దోమకొండసంస్థాన పాలకులు. గద్వాలప్రభువుల [illegible] రాజా సోమేశ్వరరావుగారు చివరి పాలకులు.

సాహిత్యపోషణము

అద్దంకి, కొండవీఁడు, రాజమహేంద్రవరము రెడ్డిరాజులవలె దోమకొండ సంస్థానాధిపతులు కూడ ఆంధ్రసాహిత్యమునకు శాశ్వతమైన సేవను సల్పినవారు. మొదటికామారెడ్డి కుమారుఁడయిన రడ్డి నరపాలుఁడు సుధీలోకానురంజకుఁడు.

ఇమ్మడి కామారెడ్డి కుమారుఁడయిన మొదటి ఎల్లారెడ్డి సప్తసంతాన ప్రతిష్ఠాపకుఁడనియు, బాలభారత కిరాతార్జునీయాది సత్కృతి సంతతి నందికొను సంచినవాఁడనియు సూతసంహిత కథనము*. 'అందెనెవ్వఁడు కిరాతార్జునీయము బాలభారతంబనెడి ప్రబంధయుగళి ....అతఁడు....ఎల్లారెడ్డి మాత్రింక్రమానీ' యని పట్టమెట్ట సోమనాథసోమయాజి రచించిన బ్రహ్మోత్తర ఖండము, 'ఎల్లారెడ్డియంత హెచ్చునంగఁ బదార్థసృష్టి పాకరీతి వృత్తులలర బాలభారత ప్రబంధ కిరాతార్జునీయ కృతులు కీర్తినివ్వటిల్ల' యని మల్లారెడ్డికృతమగు శివధర్మోత్తరము నీ యంశమును ధ్రువపఱుచుచున్నవి. ఈ బాలభారత కిరాతార్జునీయములను రచించినవారెవ్వరో తెలియదు. నేఁ డీ కృతులును నష్టములు. ముమ్మడి కామారెడ్డి కుమారుఁడయిన జంగమరెడ్డి 'సత్కవివర్య కోటికిఁ బంగారుకొండ' యని సూతసంహిత సూచించినదే కాని, ఆయన పోషణమునందలి కవులెవ్వరో, వారు రచించిన కావ్యములెవ్వియో తెలియరాదు.

కామినేని మల్లారెడ్డి

జంగమరెడ్డితమ్ముఁడయిన మల్లారెడ్డి కృతికర్తయును, కృతిభర్తయును. 'సత్కవిరాజ, సద్విజ్ఞభోజ' బిరుదవిరాజితుఁడు. మల్లారెడ్డి సాహిత్యమూర్తి రెడ్డివంశమున నెత్తిన కీర్తిపతాక. రెడ్లలో నీతఁడు ప్రాచీనకవిచంద్రుఁడు. షట్చక్రవర్తిచరిత్రము, శివధర్మోత్తరము, పద్మపురాణము మున్నగునవి యితని రచనలు. మల్లారెడ్డి ప్రతిభావ్యుత్పత్తులనుగూర్చి—

* చాగంటి శేషయ్య, ఆంధ్రకవితరంగిణి, సంపుటము 11, పు. 25; ఆరుద్ర, సమగ్రాంధ్రసాహిత్యం, సంపుటము 5, పుటలు 212, 213.

'అతని యనుంగుఁదమ్ముఁడు మహాయశోనిధి మల్లరెడ్డి సం
స్కృతమున నాంధ్రమందు ననవద్యకవితారచనాసమర్థుఁడ
ప్రతిమ సమస్తశాస్త్రగణపారగుఁడత్యలఘుండు....' —148.

'పఠియించె శ్రద్ధతో బహుశాస్త్రజాలంబు
చిత్తమెంతయు వికసిల్లునటుల
గడియించె మిగుల శ్లాఘాపాత్రమై యొప్పు
నుభయభాషలలోన నురుమనీష
అల్లనేర్చెను కవితల్లజు లరుదంద
మృదుమధుమధురసప్రీతిఁ గవిత
రచియించెఁ బద్మపురాణాదిక ప్రబం
ధములు నిరంకుశధాటి మెఱయ
నహరహము గ్రంథపఠనంబు, నహరహంబు
పండితులగోష్ఠి, దేవవిప్రప్రపూజ
లహరహము సేయు ఘనుఁడు సత్యవ్రతుండు
మల్లవిభుఁడన్న లోకసామాన్యనృపుఁడె' —149.

అని ఉమాపత్యభ్యుదయకావ్యము కీర్తించినది.

'నవరసాలంకార వివిధశబ్ద చాతురీధ్వని గుణపాక శయ్యలలర' వ్రాసి చెక్కిన షట్చక్రవర్తి చరిత్రము విక్రమపోలుపట్టణమున వెలసిన సిద్ధరామలింగేశ్వరున కంకితము. ఇది యాఱాశ్వాసముల పద్యకావ్యము*. మొదటి మూఁడాశ్వాసములలోని 288 పద్యములలో హరిశ్చంద్రకథ ఇమిడిపోయినది. తక్కిన మూఁడాశ్వాసములలో మిగిలిన అయిదుగురు చక్రవర్తులకథలు వివృతములైనవి. 'ఇది శ్రీమద్విక్రమపోలు పట్టణప్రసిద్ధ సిద్ధసరస్తటావలంబ సాంబసిద్ధరామేశ్వర వరప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్రభాషాకవితారసపోషణవిశేషతాచమత్కార గురుభక్తివిహార రాచమళ్ళగోత్రపవిత్ర కాచభూపాలపుత్ర బుధజనవిధేయ మల్లారెడ్డినామధేయప్రణీతంబైన షట్చక్రవర్తి చరిత్రంబను మహాప్రబంధంబునందు....' ఇది ఆశ్వాసాంతగద్య. మచ్చున కొకటిరెండు పద్యములు :

'సోరణగండ్ల కన్నములచొప్పుల నొయ్యనమీరి తావి చొ
క్కారసి చల్లి తత్పురిని యామినులన్ సురతాంత తాంత కాం
తారుచిరాంగ ఘర్మకణ నవ్యవిచిత్రమణుల్ హరించుచున్
జోరుల కైవడిన్ మెలఁగుఁ జోద్యముగా మలయానిలౌఘముల్'
—షట్చ. 1—31.

* మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయమున 853 నెంబరుగల తాళపత్ర ప్రతి యొకటి కలదు. అందవతారికాభాగము లేదు.

ఇది పురవర్ణనసందర్భమునందలిది. కథానాయకుని మృగయావినోదమునకుఁ బురికొల్పు బోయదొరలమూఁక చేసిన గ్రామ్యభాషాసంభాషణమును జూడుఁడు :

'సామిద్దోవము గాదే
గామంబులు సొచ్చి సంపె గంపెఁడులచ్చల్
గామిడి మెకములు మనుజుల
బూములు రచ్చింపవయ్య పున్నెపురాజా' —పైది, 2–57.

ప్రబంధకవులందఱును తమ కథానాయికలను రకరకములుగా నేడ్పింపఁగా ఈయనయు ఆ యేడ్పుపద్యమును కూర్చిన తీరును తిలకింపుఁడు :

'దెబ్బలనొప్పిచేత సుదతీమణు లమ్మునిమౌళి దండకున్
గొబ్బున నేఁగి కోవెలలు గ్రోల్చుతెఱంగు చెలంగ నేడ్చి రా
గుబ్బగ నశ్రువర్షములు కొండలపై సెలయేఱులో యనన్
గుబ్బలమీఁదటంబడి యకుంఠితలీలల జాలు వాఱఁగన్' —2–138.

ఏకాక్షరకందము, ద్వ్యక్షరికందము, తలకట్లకందము, గుళ్ళకందము, ఏత్వములకందము, అచలజిహ్వాకందము, నిరోష్ఠ్యకందము మొదలగు చిత్ర బంధకవిత్వపు కసరత్తులను ఎన్నింటినో ఈ కవి గమ్మత్తుగా చేసినాఁడు. తుపాకి, మైజారు, దుమాళ్ళు, హజారము మొదలగు అన్యదేశ్యములును, 'చంకదుడ్డును శరణార్థి చక్కనగునె', 'ఆలస్యాదమృతం విషమ్', 'జాతి నైజంబు దప్పునే నీతి నెంచ', 'తనయుఁడె తప్పులుచేసిన జనకునకును ముద్దు గాదె', 'గురోర్వచన మౌషధమ్' మొదలగు నానుడులును, పలుకుబడులును ఈ కావ్యమున విరివిగా నుపయుక్తములైనవి.

ఆస్థానసభాసదుల ప్రోత్సాహమున 'శివసంభాషిత సంస్కృతోజ్వలవచః శ్రీగంధ సందర్భమౌ శివధర్మోత్తర మాంధ్రకావ్యముగ....' అష్టాశ్వాస పరిమితముగ విరచించి మల్లారెడ్డి 'భాషాశేషాహి' యని బిరుదందినవాఁడు. శైవాచార సంప్రదాయములు, ఐహికధర్మసముదాయము నిందు నిరూపితములు.

సంస్కృతాంధ్రభాషాపర కావ్యకల్పనావిచక్షణుండును, కుతుపావనీశ్వ రాస్థానమహాకవీంద్రుఁడును, నరసింహపండితవరేణ్యకుమారుఁడును నగు గణనాథకవీశ్వరుని సూచన ననుసరించి మల్లారెడ్డి సంస్కృతపద్మపురాణములో కొంతభాగమును పద్మపురాణ మనుపేర నాంధ్రీకరించినాఁడు. పరమశివుఁడు శంభుభట్టారకుఁ డనుపేర నయోధ్యకు వచ్చి శ్రీరామచంద్రునకు వినిపించిన పురాణకథాసార మిందలి కథాశరీరము. మచ్చున కొక పద్యము :

'ఎంత కృతార్థుఁడీ కపికులేంద్రుఁడు చంద్రకిరీట! వేదవే
దాంత నితాంతదాంత చటులామరసంతతికైనఁ జెంద న
త్యంత మశక్యమైన భవదంఘ్రియుగం బఖిలాంగసీమ వి
శ్రాంతి వహించె నీ ఘనునిసాటి యిఁకెవ్వరజాండమండలిన్'.

పట్టమెట్ట సోమనాథసోమయాజి

మల్లారెడ్డి పెద్దన్నయగు కామారెడ్డి (1530–1590) యాస్థానమున పట్టమెట్ట సోమనాథసోమయాజి యను పండితకవి యుండెను. 'రాజమహేంద్ర దుర్గస్థలోభయ గౌతమీమధ్య....' సీమయందలి వెలపలపల్లిగ్రామ మీ కవి జన్మభూమి. ఇతఁడు గడియకు నూఱుపద్యములు గంటములేక రచింపఁగల దిట్ట. 'అఖిల దిగ్దేశ రాజాస్థాన విఖ్యాత చాటు గాథాచతురిమంబు' కలవాఁడు. సూతసంహిత యను నేడాశ్వాసముల పద్యగ్రంథమును విశిష్టాంధ్రోక్తి రచించి కామారెడ్డిప్రేరణమున సిద్ధరామేశ్వరునకు, బ్రహ్మోత్తరఖండ మను నైదాశ్వాసముల పద్యకావ్యమును కామారెడ్డితమ్ముఁడైన ఎల్లారెడ్డి ప్రోత్సాహమున రచించి ఎల్లమ్మమండలేంద్ర సుమనోరామావేశునకు సిద్ధరామేశునకుఁ గృతియిచ్చెనఁట! సోమనాథ సోమయాజియు, సూతసంహితాకావ్యప్రేరకుఁడగు కామినేని కామారెడ్డియును సతీర్థ్యులు. '....మాకు సతీర్థ్యుఁడ వనురక్తుఁడ వాశ్రితుఁడ....'వని కామారెడ్డి కవిని సంబోధించినాఁడు.

పట్టమెట్ట సోమనాథకవి తన సూతసంహితలో—

'....అత్యాప్తుఁడు సతీర్థ్యుఁడైన కామారెడ్డి
పట్టభద్రుని ధర్మపాటవంబు
తత్సభాసదులైన ధన్యవిద్వాంసుల
సంతత సల్లాపసమ్మతంబు....
కారణంబులుగా నిరాఘాట చాటు
శుద్ధపద్ధతిఁ దెనుఁగున సూతసంహి
తా చతుర్విధఖండ సందర్భమెల్లఁ
గావ్యమొనరింతు లోకవిఖ్యాతముగను' అని కామారెడ్డికిని, తనకును గల సతీర్థ్యత్వమును నిరూపించినాఁడు. ఈతని యనువాదరీతి మూలానుసారి.

'సర్వజ్ఞమౌళిభూషణమైన శబ్దశా
సను బహుముఖ రసజ్ఞతఁదలంచి
యోగ్యశ్రుతిహిత ప్రయోగుఁడౌ సోమయా
జులరీతి వృత్తిసంశుద్ధినెన్ని
నిర్దోషసుసమాధి నియతోక్తియగు శంభు
దాసుప్రసాద పాత్రతనుతించి
నిస్తులౌజః కాంతినిధులైన సోమభా
స్కరుల శబ్దగుణప్రసక్తిఁబొగడి
రుచిరపద సిద్ధధారానిరూఢ మహిమఁ
దగిన శ్రీనాథునచ్యుతత్వము గ్రహించి

తత్కవిత్వకథాసుధాపానసంత
తావధానైక చిత్తుండునై కణంగి' కైసేసిన ఈతని కవితావిలాసము శ్రీనాథుని విన్యాసమునకనుప్రాసమని ఆంధ్రకవితరంగిణీకారుల కతపత్రము*. స్కాందమునందలి యాఱుసంహితలలో ద్వితీయమగు సూతసంహిత కీకావ్య మాంధ్రీకరణము.

సూతసంహితా రచనానంతరము సంతరింపఁబడిన కృత్యంతరము బ్రహ్మోత్తరఖండము.

'కలరు బిక్కనవోలి శ్రీ కామిరెడ్డి
భూమివిభునాశ్రయించిన బుధులు నిజము
శాలివాహనశకవర్ష సంఖ్య పదియు
నైదు నూర్లైన వర్తమానాబ్దములను'

—బ్రహ్మోత్తరఖండ కృత్యవతారిక.

అనుటనుబట్టి యీ కవి పదునాఱవశతాబ్ది ఉత్తరార్ధమువాఁడని నిర్ధారింపఁబడినది.

కామినేని ఎల్లారెడ్డి

కామారెడ్డిసోదరుఁడగు ఎల్లారెడ్డి (క్రీ.శ. 1550–1600) పట్టమెట్ట సోమనాథసోమయాజి రచించిన బ్రహ్మోత్తరఖండమునకుఁ గృతిప్రేరకుఁడు; వాసిష్ఠలైంగధర్మ మను కావ్యమునకు కర్త. 'ఎల్లభూకాంతుఁడు వాసిష్ఠలైంగ ధర్మము రామలింగమునకు నంకితం బొనరించె....' నని శివధర్మోత్తరము పేర్కొనుచున్నది. ఎల్లారెడ్డి సంతరించిన కృతులేవియు లభ్యముగాలేదు. ఈయన బహుభాషావేత్తయనియు, బహుపురాణజ్ఞుఁడనియుఁ దెలియుచున్నది.

'ప్రాకృత వైకృత ప్రముఖ సర్గ ప్రస
త్సర్గ పారంపరీసంగతులును
గమలసంభవ మహాకల్పదైనందిన
కల్పమానవకల్ప కార్యగతులు
నాదిమవంశ వంశాంతరావాంతర
వంశ నానావిధవ్యాహృతులును
దేవతిర్యఙ్నరదేవ సేవనవిధా
సాధారణ విశేషచరితములును
కరతలామలకంబు లేఘనున కతఁడు
దిక్కరిగిరీంద్రధృతిశాలి బిక్కవోలి

* ఆంధ్రకవితరంగిణి, సంపుటము 11, పు. 10.

కామిరెడ్డీంద్రుననుజుఁ డఖండకీర్తి
యెల్లరెడ్డి క్షమాతలాధీశ్వరుండు'.
'పంచమవేదమై బరఁగు భారతసంహిత నాకళించి, శో
ధించి పురాణపంక్తిని శ్రుతిప్రతిపాదిత మేర్పటించి, ని
శ్చంచలబుద్ధి యోగపద సాంఖ్యవిధంబుల కాదితత్త్వముల్
గాంచి ముదంబునం దనరు గాచయ యెల్లయరెడ్డి ధన్యుఁడై'

అని వర్ణింపఁబడినాఁడు.

కామారెడ్డికి లింగాంబవలన జన్మించిన జ్యేష్ఠతనయుఁడు సదాశివరెడ్డి. 'అరబీ పారసి ద్రావిడంబును దెనుంగాద్యంబునున్ మున్నుగా వరభాషాలిపి భేదముల్ తెలిసి సర్వజ్ఞత్వ' మొప్పినవాఁడని బ్రహ్మోత్తరఖండకృత్యవతారిక వలన స్పష్టపడుచున్నది. ఎల్లారెడ్డికి అయిదవతరమువాఁడైన పోతారెడ్డి విద్వత్కవీశ్వరపారిజాత మని భద్రాయురభ్యుదయము పేర్కొనుచున్నది (చూ. 1—151). ఇంతకుతప్ప పోతారెడ్డి సాహితీసేవాసంబంధమైన వివరములు లభ్యముకాలేదు. ఈ పోతారెడ్డి కుమారుఁడైన రాజన్నచౌదరి భద్రాయురభ్యుదయ కృతిప్రేరకుఁడు.

భద్రాయురభ్యుదయము*

ఇది అయిదుల్లాసముల ప్రబంధము. ఉభయభాషాకవితావిశారద రాపాక లక్ష్మీపతికృతము. కామారెడ్డిపేట సంస్థానాధీశ్వరుఁడగు కామినేని రాజన్న చౌదరిగారి ఆస్థానకవి యితఁడు. కృతిప్రేరకుఁడు కృతికర్తను సభాస్థలికి రావించి—

'అద్వితీయాపరోక్షానుభూతి ప్రసి
   ద్ధాచార్య విజయమాంధాంచితముగ
ఘనజగజ్జన్మాదికారణ శ్రీ మదు
   పాఖ్యానము దెనుంగునై తలిర్ప
లలితపదార్థాద్యలంకార సహిత నీ
   లా వివాహము సముల్లాసమలరఁ
గృతులు మెచ్చంగ శ్రీకృష్ణవిలాసంబు
   జనమనోహరముగా మునురచించి

* దోమకొండసంస్థానాధీశ్వరులు రాజా రాజేశ్వరరావుబహద్దరువారి అనుమతిని ప్రచురితము. గోలకొండ ముద్రాక్షరశాల, 1930. దోమకొండసంస్థానకవి పెద్దమందడి వేంకటకృష్ణకవిగారి పీఠిక కలదు. దీని ప్రథమముద్రణము దోమకొండ రాజా రామ చంద్రరావుబహద్దరుగారిచే కాకినాడ సుజనరంజనీ ముద్రాక్షరశాలలో 1908 లో లదిపూడి ప్రభాకరకవి శీర్షకముతో వెలువరింపఁబడినది.

మించి యున్నట్టి నిన్ను వర్ణించఁదరమె
ప్రబలరాపాకవంశసంభవ నవీన
జవనకవనప్రభవన భాషావిశేష
లక్షణ ప్రతిభాధుర్య లక్ష్మణార్య' —భద్రా. 1—68.

అని కవి ప్రతిభావిభవాదుల నుగ్గడించెనఁట ! లక్ష్మీపతి పరాశరగోత్రజుఁడు. రాపాక రంగనార్య పుత్రుఁడు*. శ్రీకృష్ణవిలాసము, ఆచార్యవిజయము, శ్రీమదుపాఖ్యానము, సీతావివాహము మొదలగునవి కవి యితరకృతులు. దశార్ణదేశాధినాథుఁడగు వజ్రబాహునిభార్యయగు సుమతివలన జన్మించిన భద్రాయువను రాకుమారుఁడు నిషధదేశాధీశుఁడగు చంద్రాంగదుని తనయయగు కీర్తిమాలిని పరిణయమాడి పడసిన అభ్యుదయాదులీ ప్రబంధమున సంగ్రథితములు. మూలకథ బ్రహ్మోత్తరఖండమునందలిది. వేములవాడలో వెలసిన శ్రీ రాజరాజేశ్వరస్వామి కిది యంకితము. ప్రబంధసాధారణములైన పడికట్టు వర్ణనము లిందు మిక్కుటముగాఁ గన్పట్టుచున్నవి. మాదిరికి కొన్ని పద్యములు—

పురవర్ణన సందర్భము :

వెలఁదుక లప్పురోపవని వెన్నెలకుప్పల నొప్పు క్రీడలన్
గలువలతేని రాల యిసుకన్ గ్రహియించి వధూపదిష్ట భూ
తలమున నుంచి తొల్తటిపదంబునఁ జేరి తిరంగి చూడఁ గ
ల్వలచెలి చేతులం గరఁగ లజ్జవహింతురు రేల నిచ్చలున్' —1—53.

'సరసాలాప గతాగతాంబుఘటయుక్చంద్రాననా మానసాం
తర సుప్తాంగజబోధకంబులగు యంత్రశ్రేణి భాక్పూరుషా
వరుషోద్గీతములైన గేయములు స్వప్నశ్యాలి గోపీ నిరా
దర ప్రత్యావయవక్రమంబునఁ దగున్ దద్బాహ్యదేశంబులన్'

—1—56.

లక్ష్మీపతిగారి నాయిక ఇతర ప్రబంధనాయికల ననుకరించి మెట్లేచ్చినదో చూడుఁడు :

'లలనారత్నము నిండువెన్నెలకుఁ దాళన్ లేక పైతావటాం
చల మాస్యంబునఁ జేర్చి యేడ్చె సుమనశ్యామాకరాంభోరుహా
కలితగ్రామవిశేషకశ్రుతి కళాకాలక్రియామాన మానవ
ద్విలసత్కన్నడగౌడమేళకలనా వీణానుకారధ్వనిన్' —4—224.

కవిశబ్దాలంకారతత్పరతను సూచించు కొన్ని నిదర్శనములు :

'ఏలర ఇప్పు డింతచలమేలర మారుని కేళిలోన న
న్నేలర ఈ విరాళిఁగొన నేలర నాదగు వంతదీర్ప నా

* లింగనార్యతనూభవుఁడని శేషాద్రిరమణకవులు, చూ. రాపాక లక్ష్మీపతి, గ్రంథాలయ సర్వస్వము, 1921, సంపుటము 5, పుటలు 19—22.

భీల రసాలసాల సురభీకృత భీకృదనూన సూన వా
చాల విశాలమాధుకరశబ్దములన్ వినఁజాలనేలరా' —4–231.
'ప్రాసికుల్ కార్ముకాభ్యాసికుల్ ముద్గర
న్యాసికుల్ దగు హళాహళి యొనర్ప' —3–15.
'హాయను మన్మనోరథ సుధార్ణవపూర్ణశశాంక రుచ్య దే
హాయను........' —2–16.

ఆశ్వాసాంతములందు :

'ఇది శ్రీ వేములవాడపట్టణ నివాసేశాన సంప్రాప్త శ
శ్వదయాప్రాభవ కామినేనికుల రాజారెడ్డిదేశాయి స
మ్మద లక్ష్మీపతి పండితోదిత సుధీమందార భద్రాయుర
భ్యుదయాఖ్యాన్విత సత్ప్రబంధము రుచింపున్ బంచమోల్లాసమై'

అని ఆముక్తమాల్యదాపద్ధతిలో మత్తేభవిక్రీడితములో కృతికర్తృ కృతిప్రేరక కావ్యనామములు సంగ్రథనము సేయఁబడినవి. ఈ ప్రబంధమునందు అపరంజి, కుతుపశహా, కుందనము, జాళువా, జులుమతీ, తాయతు, తేజి, నేజా, బక్తరు, బాకు, శాలు—మొదలగు నన్యదేశ్యములు ప్రయుక్తమయినవి. వినేవా, వెలదులనేచేవు, చంద్రుండనే పండు—మొదలగు వ్యాకరణవిరుద్ధ ప్రయోగములును గ్వాచిత్కముగఁ గన్పట్టుచున్నవి.

శివరహస్యఖండ కృతికర్తయగు రాపాక వేంకటదాసకవి లక్ష్మీపతి సోదరుఁడు. నిజామురాష్ట్రములోని పరకాల యీతని నివాసము. క్రీ.శ. 1700 ప్రాంతమువాఁడు.

భద్రాయురభ్యుదయకావ్యప్రేరకుఁడగు రాజన్నచౌదరి మనుమని మనుమఁడు ఉమాపతి. ఈయన కామినేనివంశచరిత్రము అను నామాంతరముగల ఉమాపత్యభ్యుదయ కృతిభర్త. హిజరీ 1323 లో తులాభారము తూఁగి బ్రాహ్మణులకు దానమిచ్చినవాఁడితఁడు.

ఉమాపత్యభ్యుదయము

చారిత్రక కావ్యములలో అధునాతనమగు నీ కృతి ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి విరచితము. దోమకొండసంస్థానాధిపతి రాజా ఉమాపతి మహాబలవంత బహద్దరు దేశాయివారి యాజ్ఞానుసారము ప్రకటితము. వీరి పుత్రులు రాజా రామచంద్రరావు బహద్దరుగారి ప్రేరణమున విరచితము. ఇది ఏకాశ్వాస పరిమితము. 286 గద్య పద్యములు గలవు. ఈ కావ్యమునకు పోలవరము జమీందారుగారగు కొచ్చెర్లకోట వేంకటకృష్ణారావుగారు మున్నుడిని, తిరుపతి వేంకటకవులు పీఠికను సంతరించియున్నారు. ఇందు కామినేనివారి వంశ చరిత్రము విపులముగా వర్ణింపఁబడినది. ఉమాపతి రెండవకుమారుఁడగు

రామచంద్రభూపాలుఁడు 'తెలుఁగున బారసీని గడిదేఱినవాఁడును, హూణ భాషయుం దెలిసినవాఁడు, కైసరుల తీయన కుప్పిళులూరువాఁడు....' కవిని పిలిపించి '....పేరుప్రతిష్ఠాదు లయ్యవి లోకంబున నిల్చునే సుకవికావ్యస్థంబులే కానిచోన్'.

'కాన మాతండ్రి కృతినాథుగా నొనర్చి
కావ్యమొక్కటి మా వంశకథను దెలుపు
నదిగ నొడగూర్చి మముఁ జరితార్థులుగను
జేయుఁ....' (ఉమాపత్యభ్యుదయము, 54, 55) దని చెప్పఁగా కవి

యీ కృతిని సంతరించినట్లుఁ దెలియుచున్నది. ఉమాపత్యభ్యుదయ కృతికర్త యగు ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి రామలక్ష్మ్యంబా బుచ్చివేంకయమంత్రీంద్ర పుత్రులు. తాతముత్తాతల నివాసము ప్రస్తుతము గుంటూరుమండలమునందున్న ఆదిపూడి యను గ్రామము. కవి జన్మభూమి బెంగుళూరు. చాలకాల మీయన గద్వాలసంస్థానాస్థానకవి. ఈయన సోదరులందఱును మహాకవులఁట!

ఉమాపతితండ్రియగు సోమేశ్వరభూపాలుని సోదరులలో నొకరగు రామేశ్వరరాయలు ఆంధ్ర మ్లేచ్ఛభాషలలో దిట్టయఁట! ఈయన పారసీకభాషలో గద్యపద్యకావ్యములనేకము కైసేసినవాఁడఁట!

శేషాద్రిరమణకవులును, దోమకొండసంస్థానాస్థానకవియగు పెద్దమందడి వేంకటకృష్ణకవిగారును కలిసి అనేకాధారముల నూఁతగాఁగొని రెడ్లు క్షత్రియులే యని నిరూపించుచు రచించిన గ్రంథము 'రెడ్డికుల నిర్ణయచంద్రిక'. కావ్యకంఠ గణపతిశాస్త్రిగారిచేఁ బరిశోధితము. వనపర్తిసంస్థాన విద్వాంసులు కంఠీరవాచార్యులుగారును, గద్వాలసంస్థాన విద్వాంసులు పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులు గారును సమర్థించిన రచనము. దోమకొండసంస్థానాధీశ్వరులు శ్రీమంతు రాజా రాజేశ్వరరావుబహద్దరుగారి యాదరమునఁ బ్రచురితము*. దోమకొండ పాలకులగు రాజా సోమేశ్వరరావుబహద్దరుగారు సన్నిధానమువారి కావ్యాలంకార సంగ్రహవివరణప్రచురణకు ముఖ్యకారకులు.

* గోలకొండ ముద్రాక్షరశాల, హైదరాబాదు, 1927.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, నిజామురాష్ట్రములోని ఆంధ్రసంస్థానములచరిత్ర, శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయ రజతోత్సవసంచిక, 1927, పుటలు 39–49.

2. కందుకూరి బాలసూర్యప్రసాదరావు, ఆంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటము 5, పు. 2401; సంపుటము 7, అనుబంధము, పు. 180.

3. చాగంటి శేషయ్య, ఆంధ్రకవితరంగిణి, సంపుటము 11, పుటలు 1–43.

4. ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనం, ఆంధ్రసాహిత్యచరిత్రసంగ్రహము, పదియవ ప్రకరణము, కొందరు తెలంగాణపు కవులు, పుటలు 168–196.

5. ఆరుద్ర, సమగ్రాంధ్రసాహిత్యం, సంపుటి 9, కామినేనికవులు – ఆశ్రితులు, పుటలు 211–218.

6. గ్రంథాలయసర్వస్వసంచికలు

7. Triennial Catalogue of Telugu Manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. III, Part III.

8. A Descriptive Catalogue of Telugu Manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Prabandhas, Vol. III, 1934.